

دانشگاه علامه طباطبائی

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته روابط بین الملل

عنوان پایان نامه:

مؤلفه های شکل دهنده روابط جمهوری خلق چین و ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی (۲۰۱۰-۲۰۰۴)

استاد راهنما:

حسین دهشیار

استاد مشاور:

سید جلال دهقانی فیروزآبادی

استاد داور:

مجید عباسی اشلقی

نگارش:

مریم برازجانی

بهمن ماه ۱۳۹۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سپاس‌گزاری

سپاس‌ خدای را که سخنوران، در ستودن او بمانند و شمارندگان، شمردن نعمت‌های او ندانند و کوشندگان، حق او را گزاردن نتوانند. و سلام و دورد بر محمد و خاندان پاک او.....

بدون شک جایگاه و منزلت معلم، برتر از آن است که در مقام‌ قدردانی از زحمات بی‌شائبه‌ی او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم، اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تامین می‌کند و سلامت امانت‌هایی را که به دستش سپرده‌اند، به مصداق «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بسی شایسته است

از پدر و مادر عزیزم... این دو معلم بزرگوارم... که همواره بر کوتاهی و درشتی من، قلم عفو کشیده و کریمانه از کنار غفلت‌هایم گذشته‌اند و در تمام عرصه‌های زندگی یار و یاور بی‌چشم‌داشت برای من بوده‌اند؛

از استاد با کمالات و شایسته؛ جناب آقای دکتر حسین دهشیار که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ نمودند و زحمت راهنمایی این پایان‌نامه را بر عهده گرفتند؛

از استاد صبور و با تقوا، جناب آقای دکتر سید جلال دهقانی فیروزآبادی، ریاست محترم دانشکده حقوق و علوم سیاسی، که زحمت مشاوره این پایان‌نامه را در حالی متقبل شدند که بدون مساعدت ایشان، این پروژه به نتیجه مطلوب نمی‌رسید؛

و از استاد فرزانه و دلسوز؛ جناب آقای دکتر مجید عباسی که زحمت داوری این پایان‌نامه را متقبل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم.

تقدیم به

به پدرم که مهرش بنایی شد برای تلاش پر شورم در کسب دانش و او که سالهای رشد مرا سرشار از

حکمت کرد

مادرم که مهرش در دلم گرامی و مقدس است

برای او که سر چشمه کنجاوی سالهای کودکی ام بود

به برادرانم که همواره در طول تحصیل متحمل زحماتم بودند و تکیه گاه من در مواجهه با مشکلات، و

وجودشان مایه دلگرمی من است.

به خواهرم که وجودش شادی بخش و صفایش مایه آرامش من است

شما دلیلی بودید برای آنچه که امروز از زندگی می خواهم

و این نوشته را در پاسخ به محبت شما، تقدیمتان می کنم

چکیده

آسیای مرکزی عرصه بازی بزرگ در قرن ۱۹ برای توفیق و برتری میان امپراتوری بریتانیا و روسیه تزاری، با ذخایر غنی نفت و گازش به عنوان اولین صحنه رقابت استراتژیک عصر چند قطبی در میان ایالات متحده، چین و روسیه پدیدار می‌شود. چین با یک خیزش جهانی و ایالات متحده به عنوان محور اصلی نظام بین الملل در رقابت برای منافع و نفوذ در آسیای مرکزی به سر می‌برند، منطقه‌ای که اهمیت استراتژیک جهانی خود را پس از کسب استقلال از اتحاد جماهیر شوروی در ۱۹۹۱ دوباره به دست آورده است. ایالات متحده که به دنبال جنگ در افغانستان و مبارزه با تروریسم، پایش به آسیای مرکزی کشیده شده، در پی تسلط بر منابع انرژی و بازارهای منطقه، تضمین تداوم حضور از طریق تقویت همکاری‌های نظامی با کشورهای منطقه می‌باشد. آمریکا برای تحقق اهداف خود از حربه قوت اقتصادی و پولی، کمک به گروه‌های سیاسی غرب گرا و ناتو بهره می‌گیرد. آمریکا همچنین در اندیشه کنترل چین به عنوان رقیب در منطقه است. ایالات متحده با یک رقابت جدید از ناحیه سازمان همکاری شانگهای شکل گرفته توسط پکن در ۲۰۰۱ برای مبارزه با نفوذ روبه رشد ایالات متحده مواجه است. فقدان پایگاهی برای ایالات متحده یا ترک نمودن آن‌ها، نشان‌دهنده ضربه زدن به نفوذ ایالات متحده در منطقه است. از طرف دیگر، چین یک بازی بلندمدت را ترتیب داده است. چین با ورود به عرصه‌های اقتصادی آسیای مرکزی، زمینه فعالیت‌های سیاسی گسترده‌تری را برای خود فراهم ساخته است. چین، به حضور روزافزون ایالات متحده در مجاورت مرزهای بدگمان است و تلاش می‌کند تا با تقویت روابط خود با کشورهای منطقه در تمامی عرصه‌های اقتصادی، سیاسی و نظامی، مانعی را بر سر راه ایالات متحده ایجاد کرده، نفوذ آن را به چالش بکشد.

واژگان کلیدی: جمهوری خلق چین، ایالات متحده آمریکا، آسیای مرکزی، سازمان همکاری شانگهای، ناتو

فهرست مطالب

عنوان ..... صفحه

فصل اول: کلیات پژوهش

گفتار اول: طرح تحقیق

- ۱- ۱ مقدمه ۱
- ۱- ۲ بیان مسأله پژوهش ۳
- ۱- ۳ پیشینه پژوهش ۷
- ۱- ۴ اهداف پژوهش ۸
- ۱- ۵ سؤالات پژوهش ۸
- ۱- سؤال اصلی ۸
- ۲- سؤال فرعی ۸
- ۱- ۶ فرضیات پژوهش ۸
- ۱- فرضیه اصلی ۸
- ۲- فرضیات فرعی ۸
- ۱- ۷ متغیرهای پژوهش ۹
- ۱- ۸ مفاهیم کلیدی ۹
- ۱- ۹ نقطه تمرکز پژوهش ۱۰
- ۱- ۱۰ روش پژوهش ۱۰
- ۱- ۱۱ ابزار گردآوری داده ها ۱۰

۱- ۱۲ سازماندهی پژوهش ۱۱

گفتار دوم: چهارچوب نظری

۱- نظریه نوواقع گرایی ۱۲

۲- موازنه قدرت ۱۷

۳- رویکردهای نظری به موازنه قدرت ۱۸

الف) نظریه کلاسیک واقع گرا ۱۸

ب) تلقی نوواقع گرایی از موازنه - کنت والتز ۱۹

پ) جان مرشایمر: روایتی دیگر ۲۰

فصل دوم: جمهوری خلق چین و ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی

گفتار اول: ویژگی های منطقه آسیای مرکزی

۲- ۱ موقعیت استراتژیک منطقه آسیای مرکزی ۲۲

۲- ۲ موقعیت استراتژیک جمهوری های آسیای مرکزی ۲۳

۱- قزاقستان ۲۳

۲- قرقیزستان ۲۵

۳- تاجیکستان ۲۶

۴- ترکمنستان ۲۷

۵- ازبکستان ۲۸

گفتار دوم: سیاست خارجی و منافع جمهوری خلق چین در آسیای مرکزی

۲- ۳ سیاست خارجی چین در آسیای مرکزی ۲۹

۲- ۴ اهمیت سین کیانگ در سیاست خارجی چین ۳۴

- ۲-۵ منافع و اهداف چین در آسیای مرکزی ۳۷
- ۱- منافع استراتژیک ۳۷
- ۲- منافع اقتصادی ۳۸
- ۳- منافع امنیتی ۴۱
- ۲-۶ سازمان همکاری شانگهای؛ ابزار مهم چین در آسیای مرکزی ۴۴
- ۱- مراحل شکل گیری سازمان همکاری شانگهای ۴۴
- ۲- منافع امنیتی چین در سازمان همکاری شانگهای ۴۶
- ۳- منافع اقتصادی چین در سازمان همکاری شانگهای ۴۷
- ۴- سازمان همکاری شانگهای؛ اهرم چین در برابر آمریکا ۴۸
- ۵- دیدگاه آمریکا نسبت به سازمان همکاری شانگهای ۵۰

گفتار سوم: سیاست خارجی و منافع ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی

- ۲-۷ سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی ۵۱
- ۲-۸ سناریوهای جدید آمریکا در آسیای مرکزی ۵۵
- ۲-۹ منافع و اهداف ایالات متحده در آسیای مرکزی ۵۸

فصل سوم: بررسی مؤلفه های اقتصادی روابط جمهوری خلق چین و ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی

گفتار اول: حضور اقتصادی چین در آسیای مرکزی

- ۳-۱ سیاست انرژی چین ۶۲
- ۳-۲ حضور اقتصادی چین در قزاقستان ۶۶
- ۱- حوزه انرژی ۶۶

- ۲- حوزه تجارت و سرمایه گذاری ۷۱
- ۳-۳ حضور اقتصادی چین در ترکمنستان ۷۵
- ۱- حوزه انرژی ۷۵
- ۲- حوزه تجارت و سرمایه گذاری ۸۱
- ۳-۴ حضور اقتصادی چین در ازبکستان ۸۳
- ۱- حوزه انرژی ۸۳
- ۲- حوزه تجارت و سرمایه گذاری ۸۵
- ۳-۵ حضور اقتصادی چین در تاجیکستان ۸۹
- ۱- حوزه تجارت و سرمایه گذاری ۸۹
- ۳-۶ حضور اقتصادی چین در قرقیزستان ۹۲
- ۱- حوزه تجارت و سرمایه گذاری ۹۲

گفتار دوم: حضور اقتصادی ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی

- ۳-۷ ایالات متحده آمریکا و نیازهای انرژی آن ۹۴
- ۳-۸ ذخایر اثبات شده نفت و گاز طبیعی در ایالات متحده ۹۶
- ۳-۹ حضور اقتصادی ایالات متحده آمریکا در قزاقستان ۹۹
- ۱- حوزه انرژی ۹۹
- ۳-۱۰ حضور اقتصادی ایالات متحده آمریکا در ترکمنستان ۱۰۲
- ۱- حوزه انرژی ۱۰۲
- ۳-۱۱ حضور اقتصادی ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی ۱۰۴
- ۱- تجارت و سرمایه گذاری ۱۰۴

- ۳-۱۲ تجارت کالای ایالات متحده آمریکا با جمهوری های آسیای مرکزی (۲۰۱۱-۲۰۰۴)..... ۱۰۸
- ۱- تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - قزاقستان (۲۰۱۱-۲۰۰۴)..... ۱۰۸
- ۲- تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - ترکمنستان (۲۰۱۱-۲۰۰۴)..... ۱۰۹
- ۳- تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - ازبکستان (۲۰۱۱-۲۰۰۴)..... ۱۱۰
- ۴- تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - تاجیکستان (۲۰۱۱-۲۰۰۴)..... ۱۱۱
- ۵- تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - قرقیزستان (۲۰۱۱-۲۰۰۴)..... ۱۱۲

فصل چهارم: بررسی مؤلفه های سیاسی روابط جمهوری خلق چین و ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی

گفتار اول: روابط سیاسی جمهوری خلق چین با جمهوری های آسیای مرکزی

- ۴-۱ حضور سیاسی جمهوری خلق چین در آسیای مرکزی..... ۱۱۴

گفتار دوم: روابط سیاسی ایالات متحده آمریکا با جمهوری های آسیای مرکزی

- ۴-۲ حضور سیاسی ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی..... ۱۱۸
- ۴-۳ روابط سیاسی ایالات متحده آمریکا - قزاقستان..... ۱۱۹
- ۴-۴ روابط سیاسی ایالات متحده آمریکا - قرقیزستان..... ۱۲۱
- ۴-۵ روابط سیاسی ایالات متحده آمریکا - تاجیکستان..... ۱۲۳
- ۴-۶ روابط سیاسی ایالات متحده آمریکا - ترکمنستان..... ۱۲۴
- ۴-۷ روابط سیاسی ایالات متحده آمریکا - ازبکستان..... ۱۲۶

گفتار سوم: بررسی حضور سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) در آسیای مرکزی

- ۴-۸ سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو)..... ۱۲۹
- ۴-۹ علل گسترش ناتو به شرق..... ۱۲۹

۴- ۱۰ بررسی روابط ناتو و جمهوری های آسیای مرکزی ۱۳۱

۱- چهارچوب روابط ناتو - قزاقستان ۱۳۱

۲- چهارچوب روابط ناتو - قرقیزستان ۱۳۳

۳- چهارچوب روابط ناتو - تاجیکستان ۱۳۵

۴- چهارچوب روابط ناتو - ترکمنستان ۱۳۷

۵- چهارچوب روابط ناتو - ازبکستان ۱۳۸

فصل پنجم: بررسی مؤلفه های نظامی روابط جمهوری خلق چین و ایالات متحده در آسیای مرکزی

گفتار اول: حضور نظامی چین در آسیای مرکزی

۵- ۱ همکاری نظامی چین با آسیای مرکزی ۱۴۰

۵- ۲ کمک های فنی - نظامی چین به آسیای مرکزی ۱۴۴

۱- چین - قزاقستان ۱۴۴

۲- چین - ترکمنستان ۱۴۴

۳- چین - تاجیکستان ۱۴۵

۴- چین - قرقیزستان ۱۴۶

۵- چین - ازبکستان ۱۴۶

گفتار دوم: حضور نظامی ایالات متحده آمریکا در آسیای مرکزی

۵- ۳ حضور نظامی آمریکا در آسیای مرکزی ۱۴۷

۵- ۴ کمک های مالی وزارت امور خارجه آمریکا ۱۴۹

۱- تأمین مالی نظامی خارجی ۱۴۹

- ۲- آموزش و پرورش نظامی بین المللی ۱۵۰
- ۳- قانون حمایت از آزادی کمک به اروپا، اوراسیا و آسیای مرکزی ۱۵۰
- ۴- عدم تکثیر سلاح، مبارزه با تروریسم و خشی سازی مین و برنامه های مرتبط ۱۵۰
- ۵- فروش نظامی خارجی ۱۵۱
- ۶- فروش مستقیم سلاح های تجاری ۱۵۲
- ۵-۵ روابط نظامی ایالات متحده آمریکا - قزاقستان ۱۵۳
- ۱- روابط نظامی آمریکا - قزاقستان ۱۵۳
- ۲- کمک های فنی - نظامی آمریکا به قزاقستان ۱۵۵
- ۵-۶ روابط نظامی ایالات متحده آمریکا - قرقیزستان ۱۵۶
- ۱- روابط نظامی آمریکا - قرقیزستان ۱۵۶
- ۲- کمک های فنی - نظامی آمریکا به قرقیزستان ۱۵۷
- ۵-۷ روابط نظامی ایالات متحده آمریکا - تاجیکستان ۱۵۸
- ۱- روابط نظامی آمریکا - تاجیکستان ۱۵۸
- ۲- کمک های فنی - نظامی آمریکا به تاجیکستان ۱۶۰
- ۵-۸ روابط نظامی ایالات متحده آمریکا - ترکمنستان ۱۶۱
- ۱- روابط نظامی آمریکا - ترکمنستان ۱۶۱
- ۲- کمک های فنی - نظامی آمریکا به ترکمنستان ۱۶۱
- ۵-۹ روابط نظامی ایالات متحده آمریکا - ازبکستان ۱۶۳
- ۱- روابط نظامی آمریکا - ازبکستان ۱۶۳
- ۲- کمک های فنی - نظامی آمریکا به ازبکستان ۱۶۴

طرح های جدید آمریکا برای تقویت حضور در منطقه ۱۶۶

نتیجه گیری و فهرست منابع

نتیجه گیری ۱۶۷

فهرست منابع ۱۷۳

فهرست جداول

- ۲۳.....ذخایر اثبات شده نفت، تولید و مصرف، صادرات و واردات قزاقستان
- ۲۴.....ذخایر اثبات شده گاز طبیعی، تولید و مصرف، صادرات و واردات قزاقستان
- ۲۵.....ذخایر اثبات شده نفت، تولید و مصرف، صادرات و واردات قرقیزستان
- ۲۵.....ذخایر اثبات شده گاز طبیعی، تولید و مصرف، صادرات و واردات قرقیزستان
- ۲۶.....ذخایر اثبات شده نفت، تولید و مصرف، صادرات و واردات تاجیکستان
- ۲۶.....ذخایر اثبات شده گاز طبیعی، تولید و مصرف، صادرات و واردات تاجیکستان
- ۲۷.....ذخایر اثبات شده نفت، تولید و مصرف، صادرات و واردات ترکمنستان
- ۲۷.....ذخایر اثبات شده گاز طبیعی، تولید و مصرف، صادرات و واردات ترکمنستان
- ۲۸.....ذخایر اثبات شده نفت، تولید و مصرف، صادرات و واردات ازبکستان
- ۲۸.....ذخایر اثبات شده گاز طبیعی، تولید و مصرف، صادرات و واردات ازبکستان
- ۹۶.....ذخایر اثبات شده نفت، تولید و مصرف، صادرات و واردات ایالات متحده آمریکا
- ۹۶.....ذخایر اثبات شده گاز طبیعی، تولید و مصرف، صادرات و واردات ایالات متحده آمریکا
- ۱۰۸.....تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - قزاقستان ۲۰۱۱ - ۲۰۰۴
- ۱۰۹.....تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - ترکمنستان ۲۰۱۱ - ۲۰۰۴
- ۱۱۰.....تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - ازبکستان ۲۰۱۱ - ۲۰۰۴
- ۱۱۱.....تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - تاجیکستان ۲۰۱۱ - ۲۰۰۴
- ۱۱۲.....تجارت کالای ایالات متحده آمریکا - قرقیزستان ۲۰۱۱ - ۲۰۰۴

- تأمین مالی نظامی خارجی به قزاقستان ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۵۵
- بودجه آموزش نظامی بین المللی و تربیت برای قزاقستان ۲۰۱۰-۲۰۰۸..... ۱۵۵
- قانون حمایت از آزادی ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۵۵
- عدم تکثیر سلاح، مبارزه با تروریسم، خنثی سازی مین و برنامه های مرتبط ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۵۵
- ارزش تسلیحات، خدمات، تسهیلات مربوطه تحت برنامه فروش نظامی ۱۵۵
- ارزش تسلیحات وارداتی از طریق فروش مستقیم تجاری توسط کشور دریافت کننده ۲۰۰۸-۲۰۰۴..... ۱۵۶
- تأمین مالی نظامی خارجی به قرقیزستان ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۵۷
- بودجه آموزش نظامی بین المللی و تربیت برای قرقیزستان ۲۰۱۰-۲۰۰۸..... ۱۵۷
- قانون حمایت از آزادی ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۵۷
- عدم تکثیر سلاح، مبارزه با تروریسم، خنثی سازی مین و برنامه های مرتبط ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۵۷
- ارزش تسلیحات، خدمات، تسهیلات مربوطه تحت برنامه فروش نظامی ۱۵۸
- ارزش تسلیحات وارداتی از طریق فروش مستقیم تجاری توسط کشور دریافت کننده ۲۰۰۸-۲۰۰۴..... ۱۵۸
- تأمین مالی نظامی خارجی به تاجیکستان ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۶۰
- بودجه آموزش نظامی بین المللی و تربیت برای تاجیکستان ۲۰۱۰-۲۰۰۸..... ۱۶۰
- قانون حمایت از آزادی ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۶۰
- عدم تکثیر سلاح، مبارزه با تروریسم، خنثی سازی مین و برنامه های مرتبط ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۶۱
- ارزش تسلیحات، خدمات، تسهیلات مربوطه تحت برنامه فروش نظامی ۱۶۱
- ارزش تسلیحات وارداتی از طریق فروش مستقیم تجاری توسط کشور دریافت کننده ۲۰۰۸-۲۰۰۴..... ۱۶۱
- تأمین مالی نظامی خارجی به ترکمنستان ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۶۱

- بودجه آموزش نظامی بین المللی و تربیت برای تاجیکستان ۲۰۱۰-۲۰۰۸..... ۱۶۱
- قانون حمایت از آزادی ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۶۲
- عدم تکثیر سلاح، مبارزه با تروریسم، خنثی سازی مین و برنامه های مرتبط ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۶۲
- ارزش تسلیحات، خدمات، تسهیلات مربوطه تحت برنامه فروش نظامی..... ۱۶۲
- ارزش تسلیحات وارداتی از طریق فروش مستقیم تجاری توسط کشور دریافت کننده ۲۰۰۸-۲۰۰۴..... ۱۶۲
- تأمین مالی نظامی خارجی به ازبکستان ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۶۴
- بودجه آموزش نظامی بین المللی و تربیت برای ازبکستان ۲۰۱۰-۲۰۰۸..... ۱۶۵
- قانون حمایت از آزادی ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۶۵
- عدم تکثیر سلاح، مبارزه با تروریسم، خنثی سازی مین و برنامه های مرتبط ۲۰۱۰-۲۰۰۰..... ۱۶۵
- ارزش تسلیحات، خدمات، تسهیلات مربوطه تحت برنامه فروش نظامی..... ۱۶۵
- ارزش تسلیحات وارداتی از طریق فروش مستقیم تجاری توسط کشور دریافت کننده ۲۰۰۸-۲۰۰۴..... ۱۶۵

فصل اول

کلیات تحقیق

- مقدمه
- بیان مسأله پژوهش
- سوالات و فرضیه ها
- اهداف پژوهش
- پیشینه پژوهش
- روش پژوهش
- سازماندهی پژوهش
- چهارچوب نظری

گفتار اول: طرح تحقیق

۱- مقدمه

در عصر جهانی شدن و دوران پسا دوقطبی، بخش‌هایی از جهان که به جهان سوم شهرت یافته‌اند، به سرعت به دو بخش تقسیم شد. یک قسمت کشورهای که از یکی از دو جنبه اقتصادی یا استراتژیک یا هر دو جهت از اهمیت خاصی برخوردارند و قسمت دیگر، کشورهای که از هیچ نظر توجهی را بر نمی‌انگیزند. دسته اخیر کشورهای فقیری هستند که از دید قدرت‌های بزرگ دور مانده و به حال خود رها شده‌اند، درحالی‌که همین کشورها در دوران دوقطبی در رقابت میان دو قطب قدرت، خود به خود دارای اهمیت استراتژیک بودند. در عوض کشورهای دسته اول توجه دوچندانی را برانگیخته‌اند و به عرصه‌ای برای زورآزمایی‌های آینده تبدیل شده‌اند.^۱ بازی‌های سیاسی بر محور دو عنصر بازیگر و صحنه جریان می‌یابند. گاه صحنه مهیا اما بازیگر غایب یا ناتوان است و بیشتر اوقات بازیگر حاضر اما صحنه نامهیا است. فروپاشی شوروی صحنه‌های تازه‌ای فراهم ساخت و انگیزه‌های بسیاری از بازیگران بین‌المللی را برانگیخت. یکی از مناطقی که نظر بسیاری از بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به خود جلب کرده و به عرصه‌ای برای زورآزمایی‌های آینده مبدل شده است، آسیای مرکزی است.^۲

امروزه منطقه آسیای مرکزی در معادلات سیاسی و قدرت در ابعاد ژئوپلیتیک، ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک اهمیت بسیاری دارد. منطقه آسیای مرکزی به دو دلیل اهمیت دارد:

الف) ظرفیت‌های اقتصادی

طبق برآوردهای موجود، یک چهارم منابع نفتی شوروی در این منطقه قرار دارد و اما از نظر گاز طبیعی حدود ۲۲ درصد گاز طبیعی جامعه کشورهای مستقل مشترک‌المنافع متعلق به جمهوری‌های این منطقه است. غنی بودن منطقه از منابع طبیعی به ویژه نفت، گاز، فلزات نایاب از یک سو و فراهم بودن بازار برای عرضه کالاهای مصرفی شرکت‌ها و دولت‌ها از سوی دیگر و نزدیکی به دریای خزر، به آن اهمیت اقتصادی ویژه‌ای بخشیده است.

۱- احمد نقیب زاده، "قدرت‌های بزرگ در آسیای مرکزی، جدال در کانون"، همشهری دیپلماتیک، ش ۳۹، نیمه آبان ۱۳۸۸، ص ۲۰

۲- احمد نقیب زاده، "بازی بزرگ در آسیای مرکزی: ابزارها، اهداف و استراتژی‌ها"، مؤسسه مطالعاتی روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز، ص ۲.

ب) ظرفیت های سیاسی - نظامی (نزدیکی به روسیه و چین)

دو کشور روسیه و چین از قدرت های بزرگ و عمده این منطقه به شمار می آیند. از آنجایی که یکی از مؤلفه های قدرت، موقعیت جغرافیایی است، طبیعی است که شرایط ژئوپلیتیکی و جغرافیایی این دو کشور از نقطه نظر قدرت سیاسی، اقتصادی و نظامی آن ها برای خود و دیگران اهمیت بسیاری دارد. منطقه آسیای مرکزی برای چین و روسیه یکی از مناطقی است که هم می تواند منشأ فرصت و دفاع از امنیت ملی آن ها باشد و هم فشار و تهدید در صورت نفوذ دیگر قدرت های رقیب.^۱ در واقع می توان گفت که معادلات قدرت در منطقه آسیای مرکزی باید با توجه به این دو قدرت منطقه ای و تلاش هایشان به منظور تحکیم نفوذ بررسی شود.

تحول در ژئواستراتژی آسیای مرکزی و خلاء قدرت در سال های پس از فروپاشی شوروی، برای برخی از بازیگران منطقه ای و فرامنطقه ای این درک را ایجاد کرد که یک خلاء قدرت در این منطقه شکل گرفته است. از همین رو، این قدرت ها در پی آن برآمدند تا با به دست آوردن نفوذ و جایگاه مناسب در منطقه و با اتخاذ راهبردها و توسل به ابزارهای مختلف، در ساختار قدرت منطقه سهمی برای خود بیابند. از این رو فرصتی برای قدرت های منطقه ای و فرامنطقه ای فراهم آمد تا با توجه به عواملی همچون ارزش ژئوپلیتیکی و ژئواستریک دریای خزر، کنترل تولید منابع و خطوط لوله انرژی، توانایی تأثیرگذاری بر بحران های منطقه و گسترش نفوذ سیاسی در منطقه، برای تحقق اهداف خویش و پر کردن خلاء قدرت در آسیای مرکزی با هم به رقابت پردازند.^۲ منطقه آسیای مرکزی به لحاظ منابع انرژی نفت و گاز، مسیرهای خط لوله انتقال انرژی (نفت و گاز) آسیای مرکزی، بازارهای منطقه و مسیرهای حمل و نقل دارای اهمیت است. رقابت در آسیای مرکزی به عنوان عرصه ای که برد و باخت در آن می تواند معادله ها را در سطح جهانی تغییر دهد، کشورهایی با قدرت متوسط (ترکیه، ایران، پاکستان، عربستان) و قدرت های جهانی (آمریکا، چین، روسیه، اتحادیه اروپا) را درگیر خویش ساخته است. بازی بر سر نفوذ و سلطه بر آسیای مرکزی است که در آن هریک از قدرت های بزرگ از برگ های برنده ای برخوردار و برای رسیدن به هدف از استراتژی های خاص خود پیروی می کنند.^۳

۱- قدرت الله احمدیان، طهمورث غلامی، "آسیای مرکزی و قفقاز، عرصه تعارض منافع روسیه و غرب"، **مطالعات اوراسیای**

مرکزی، سال ۲، ش ۴، تابستان و پاییز ۱۳۸۸، صص ۷-۸.

۲- <http://www.caspiansea.mihanblog.com/extrapage/article>

۳- نقیب زاده، "قدرت های بزرگ در آسیای مرکزی، جدال در کانون"، پیشین، ص ۲۱

۲- بیان مسأله پژوهش

آسیای مرکزی پس از دهه ۱۹۹۰ به واسطه تقابل و تعارض منافع و ارزش‌های قدرت‌های بزرگ منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، جایگاه و اهمیت بین‌المللی خود را بازیافته است. در واقع با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و استقلال جمهوری‌های آسیای مرکزی (قزاقستان، تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان و قرقیزستان)، این منطقه شاهد حضور و رقابت بازیگران ریز و درشت منطقه‌ای شده که با انگیزه‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی - امنیتی به نقش آفرینی مشغول بوده‌اند. خلاء قدرت موجود در منطقه آسیای مرکزی، عامل اصلی در تشدید رقابت میان کشورهای مختلف در این منطقه مهم از نظر ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی می‌باشد.^۱ با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در ۱۹۹۱، روسیه به تدریج جایگاهش را به عنوان قدرت خارجی مسلط در آسیای مرکزی از دست داد. عوامل و فاکتورهای جدید همچون اسلام، یورو آتلانتیک و قدرت فزاینده چین ظهور کرده و شروع به چالش کشیدن نفوذ روسیه نمودند. ایالات متحده، اروپا و جهان مسلمان هم شروع به بیان نفوذشان بر دولت‌های این منطقه نمودند.^۲ نظریه قلب زمین یکی از معروف‌ترین مدل‌های ژئوپلیتیکی است که بر توفیق قدرت محور زمین به قدرت محور دریا تأکید می‌کند. با ملاک قرار دادن نظریه قلب زمین مکیندر، منطقه خزر و منطقه اطرافش، هارتلند اوراسیایی در نظر گرفته می‌شود.^۳ آسیای مرکزی قرار گرفته در قلب هارتلند اوراسیایی علاوه بر گستره و منابع غنی انرژی‌اش، منطقه محصور در خشکی دارای یک موقعیت مرکزی در چهار راه مسیرهای عرضه انرژی در اقلیم و قاره اوراسیا منجر به دریافت توجهات بسیاری از سوی اندیشمندان و استراتژیست‌های سیاسی در زمان‌های اخیر شده است.^۴

۱- نقیب زاده، "بازی بزرگ در آسیای مرکزی: ابزارها، اهداف و استراتژی‌ها"، پیشین، ص ۱

۲-Jan Sir, Slavomir Horak, "China as a emerging superpower in central asia: the view from Ashkhabad", **China and Eurasia forum quarterly**, vol ۶, n ۲, ۲۰۰۸, p ۷۵.

۳-Emre Iseri, "The US grand strategy and Eurasian heartland in twenty-first century ", ۲۰۰۹, p ۳۳.

۴-Ibid, p ۳۴.